

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.324.8

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ У ФІЛОСОФІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Микола Кравець

*Національний лісотехнічний університет України,
вул. Генерала Чупринки, 103, м. Львів, 79057, Україна,
e-mail: kramsin@ukr.net*

Проаналізовано роль екзистенціалізму, його теорій і концепцій у сучасному соціально-філософському розумінні змісту політичної культури постіндустріального суспільства. Розкрито значущість екзистенційного вивчення сутності людини у визначенні її ставлення до владної культури, сучасної політичної метрики світової спільноти. Досліджено невикористаний науковий потенціал теоретичних пошуків відомих філософів екзистенційного напрямку в соціополі сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: екзистенціалізм, політика, інформаційне суспільство, соціум, філософія, постіндустріальне суспільство.

Актуальність дослідження проблеми зумовлена складністю процесів розвитку світової спільноти наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Низка глобальних викликів, соціальна напруженість у цілком успішних соціумах, поява нових центрів соціально-політичного впливу потребують переосмислення владних відносин, формування нових підходів до складових політичної культури.

Аналіз владної (політичної) культури з позицій екзистенційних параметрів донедавна перебував на другому плані. Однак творення нового інформаційного суспільства суттєво сприяло виявленню індивідуальних екзистенцій особистості у формуванні своєї життєвої позиції, позиції політичного вибору. Як відомо, екзистенційне (гранично суб'єктивне) розуміння трактувань самореалізації особи представлено у філософії Ж.-П. Сартра. Мислитель стверджував, що індивід зможе реалізуватися як “творчий задум”, лише позбувшись “жорстокої тиранії суспільства”, що презентує, за його словами, “буття-в-собі” – вороже царство абсурду, в яке закинули людину. У цьому контексті цілком зрозумілим є ставлення філософа до колективних форм діяльності, зокрема й політичної. “Єдина практична і діалектична реальність, – писав він, – двигун усього – це індивідуальна діяльність” [7, с. 25]. Сенс такої діяльності, на його думку, – у “тотальній свободі”, на яку людина “приречена” навіки самим своїм існуванням. З словами Ж.-П. Сартра, свобода – ніким наперед не передбачені дії індивіда, а будь-який вчинок людини – акт її “вибору” самої себе, вільної реалізації незрозумілого (містичного) “задуму”. Таке розуміння свободи спирається на відомий постулат екзистенціалізму: “існування передує сутності”. На думку Ж.-П. Сартра, це означає, що “людина... – істота вільна, яка проектує себе в майбутнє й реалізується у своїх вчинках” [7, с. 155]. Філософ трактує людину як творця самого себе, своєї суті, який не має нічого спільного з іншими індивідами.

Мета статті – з'ясувати значущість теоретичних концепцій екзистенціалізму в структурі політичної культури постіндустріального суспільства, їх трансформацію та вплив на формування інформаційного суспільства.

Представники соціальної філософії іноді називають екзистенціалізм “філософією бунту”, беручи до уваги його рецепти деперсоналізації особистості. Принцип замкнутої в собі діяльності, що відображає інтелектуальну, поведінкову активність індивіда, не є новим у сучасній соціальній філософії. Ірраціоналістичну лінію у філософії започаткували ще А. Шопенгауер і М. Штирнер. “Я” – творче Ніщо, – писав М. Штирнер, – Ніщо, із якого “Я” роблю все як творець” [12, с. 2]. Зазначимо, що ідеї М. Штирнера пізніше набули статусу концептуальних постулатів в екзистенціалістських “проектах” самореалізації особистості, скажімо, “Людина ні до чого не покликана”, немає жодного “завдання”, жодного “призначення”, “Я” щомиті створюю себе” [12, с. 104, 238]. Зрозуміло, що таке трактування ролі людини означає переведення її реального світу до сфери феноменів свідомості. Інтерпретація гострих соціальних проблем крізь призму переживань людини своєї слабкості як родової істоти дає підстави стверджувати, що філософія екзистенціалізму теоретично пояснює кризу особи, яку західноєвропейська спільнота переживає впродовж останніх десяти років. Водночас висновок про те, що екзистенціалізм в умовах нового постіндустріального суспільства – “найбільш безрадісний вид філософування, який пропонує людям брехливі цінності й моральні орієнтири в житті” [4, с. 100], з огляду на особливості розвитку нового інформаційного суспільства, не цілком коректний.

У політичній культурі XIX–XX ст. спрямованість на соціальну самоізоляцію виявилася малоефективною. У цьому не була зацікавлена і реально сформована система політичних інститутів, за якої тільки активна участь соціуму в політичних процесах стимулювала їх прогресивний розвиток, зміну політичних уподобань (партій) у суспільному житті. Однак, як влучно зазначив Зигмунд Фройд, “...бажаючи вивчити нові відносини, ми всі знову повертаємося до вже розглянутих” [8, с. 44]. Нові мотиви наявні в соціально-філософських дослідженнях представників соціального неопсихоаналізу – зокрема, в Карен Горні та Еріха Фрома. Вони відмовилися від фрейдівської моделі природної самореалізації людини як потреби необмежених виявів її безсвідомих біологічних прагнень. Зазначимо, що у філософії З. Фрейда безсвідомі непереборні інстинкти життя (“ерос”) і смерті (“танатос”) становлять основу незмінюваної природи людини з акцентом на особливій силі агресивних прагнень. Однак і З. Фройд допускав, що “життя в нашому світі має якусь вищу мету, яка, щоправда, не піддається розгадці, але, поза сумнівом, сприяє удосконаленню людської істоти” [9, с. 146]. “Неважко переконатися в тому, що Я – тільки змінена під безпосереднім впливом зовнішнього світу... частина Воно...” [8, с. 22]. Конкретніше про це сказано в пізніших працях. Зокрема, у праці “Майбутнє однієї ілюзії” читаємо: “Людську культуру – я маю на увазі все те, що піднімає людське життя над своїми біологічними чинниками і чим воно відрізняється від життя тварин, причому я не беру до уваги різницю між культурою і цивілізацією, – можна розглядати, як відомо, з двох сторін. Вона охоплює, по-перше, всі накопичені людьми знання й уміння, що дозволяють їй опанувати сили природи і взяти у неї блага для задоволення людських потреб, і, по-друге, всі інститути, які необхідні для того, щоб упорядкувати людські взаємини і особливо – розподілити здобуті блага” [9,

с. 133]. Фройд визнає значущість соціальних (владних) інститутів, що діють у структурі культури, як необхідних складових організації співжиття спільнот.

Самореалізація особистості у ХХІ ст. реальна тільки за умов сприятливої владної структури, наявності владного соціополя, яке уможливорює прозорість самореалізації, а в разі потреби – її публічну озвученість і захищеність. Тому закономірно, що самореалізація особи – центральна проблема теоретичних соціально-філософських пошуків неопсихоаналітиків у ХІХ – першій половині ХХ ст. Горні і Фром виступили проти головних положень Фрейда і його послідовників – про інстинктивну, вроджену природу людини, про неможливість уникнути конфлікту між індивідом і суспільством, а отже, між інтересами особистими і владними, суспільними. У соціально-філософських підходах до розв’язання означеної проблеми неопсихоаналітики намагаються об’єднати психоаналіз, екзистенціалізм франкфуртської школи з окремими антропологічно інтерпретованими положеннями гуманізму. Визначальна риса такого підходу до філософії людини – прагнення психологізувати життєвий світ і зміст самореалізації особистості. Самореалізацію сутнісних сил людини Карен Горні вбачає у тому, що “має значення не зміст того, що він (індивід. – М. К.) робить, а те, наскільки ця діяльність приведе його до успіху, престижу” [15, с. 189], й обмежує самореалізацію сферою самосвідомості людини, що в інтерпретації Карен Горні означає “прагнення особистості до глибокого... переживання своїх бажань та почуттів, до виявлення свого призначення в житті і взяття відповідальності за себе й за інших людей, до встановлення дружніх відносин у... групі, суспільстві” [5, с. 202]. Ще З. Фройд, досліджуючи складну систему співвідношень у парі “людина – культура”, зазначав, що “життя є важким тягарем і для людства загалом, і для кожного зокрема. Від чогось людину примушує відмовитися культура, в якій вона задіяна, якусь частину страждань їй заподіюють інші люди – або всупереч приписам культури, або через її недосконалість” [9, с. 142]. З. Фройд також досить влучно окреслив особливість владних відносин. “Ми розвиваємося в напрямі, коли зовнішній примус поступово іде всередину, й особлива психічна інстанція, людське над-Я вводить його в число своїх заповідей” [9, с. 134, 138].

Найповніше теоретичне обґрунтування неопсихоаналітичних постулатів самореалізації особистості подав Еріх Фром. У праці “Мати чи бути”, опубліковану 1976 року, філософ проаналізував особливості розвитку індустріального суспільства і ролі в ньому людини. У цей період владна політична культура була визначальним чинником формування спільних дій різних соціальних спільнот. Зароджувалася нова інформаційна спільнота – спільнота соціальних надій і звершень, яких попереднє суспільство не змогло досягнути. “Необхідно наочно уявити собі грандіозність Великих Надій, приголомшливі матеріальні і духовні досягнення індустріального світу, щоб зрозуміти, якої травми зазнають люди в наші дні від усвідомлення того, що ці великі надії зазнають краху. Індустріальна доба справді не зуміла дотримати своїх Великих Обіцянок, і дедалі більше людей це розуміє” [11, с. 33]. Співвідношення між політичною системою і спільнотою є владним співвідношенням у структурі політичної культури. “Розвиток цієї... системи визначає тепер не запитання: Що є благом для людини?, а запитання: Що є благом для розвитку системи? Гостроту цього конфлікту пробували пом’якшити за допомогою припущення, згідно з яким те, що є благом для розвитку системи (або навіть якоїсь однієї великої корпорації), є благом і для людей. Цю логічну побудову підсилювали додатковою конструкцією: ті

риси, яких система вимагала від людини, – егоїзм, самолюбство, жадібність – є нібито вродженими; отже, вони зумовлені не тільки системою, а й самою людською природою. Суспільства без егоїзму, самолюбства і жадібності вважали “примітивними”, а членів таких утворень – “по-дитячому наївними”. Люди не здатні були зрозуміти, що ці риси – не природні нахили, завдяки яким можливе існування індустріального суспільства, а продукт соціальних умов” [11, с. 36]. З цього приводу З. Фройд зазначав: “Хочеться думати, що повинен знайтися такий варіант переоформлення людського суспільства, який вирішить проблему незадоволеності культурою, культура відмовиться від примусу і від придушення потягів...” [9, с. 134]. Однак уже через декілька речень З. Фройд пише, що “Скоріше будь-яка культура змушена будуватися на основі примусу і заборони потягів...” [9, с. 134]. Зазначимо, що Е. Фром проблему самореалізації особи у владному (політичному) полі культури розглядає із загальнофілософського погляду: що таке феномен людини, яка його природа і сутність, у чому сенс людського буття. Глибинну основу позитивної самореалізації людини, вважає Е. Фром, становить уявлення про свою родову “екзистенційну ситуацію”. Потребу у творенні він називає “трансцендентністю”, у якій “закладено одну із засад любові, а також мистецтва, ...матеріального виробництва” [14, с. 154].

На тлі глобальних викликів XXI ст. пророчою є думка вченого про неочікувані соціальні бунти в цілком демократичних і успішних країнах Західної Європи. За логікою Е. Фрома і його послідовників, якщо людина позбавлена можливості любити і створювати, то невгамовна потреба переборення пасивної ролі “творення” набуває у неї форми руйнування. Фром вважав, що воля до руйнування є в природі людини, як і прагнення до творення. Розуміння природи людини як сукупності конструктивних і деструктивних потреб, що їх не створює жодне соціальне утворення, зближує позицію цього вченого і з традиційними натуралістичними поглядами, і з сучасними концепціями про генетичну зумовленість багатьох виявів людської поведінки. Отже, з погляду екзистенціалізму і неопсихоаналізу, не існує “правильного” (однозначного) розуміння і розв’язання проблеми самореалізації особи. Водночас представники соціальної філософії чітко усвідомлюють, що самореалізація особи корелює з особливостями політичної культури суспільства, часто є своєрідним (якщо не єдиним) способом розв’язання нових проблем, пов’язаних із трансформацією одного типу суспільства в інший – скажімо, в інформаційний (як відбулося на початку XXI ст.). Вирішити проблему спробували свого часу представники Римського клубу. Зокрема, на думку А. Печеї, самовдосконалення людини – визначальне в подоланні всіх кризових явищ: “...джерела... кризи – всередині, а не зовні людської істоти” [6, с. 14]. Інакше кажучи, причина кризи людства – у кризі внутрішнього світу людини. Доречно зазначити, що ця ідея не нова. Аналогічні міркування висловлювали гуманісти епохи Просвітництва.

Короткий аналіз філософувань на тему, чим керується індивід у своїй поведінці, перебуваючи в конкретному соціополі, а особливо у владному (політичному) полі культури, свідчить про незавершеність пошуку розв’язання цієї проблеми. Однак, на нашу думку, окремі міркування з цього приводу несправедливо забуто чи не взято до уваги в той період, коли їх сформульовано. Найімовірніше, вони випередили свій час на півстоліття. У вже згадуваній праці З. Фройда “Майбутнє однієї ілюзії”, опублікованій 1927 року, читаємо, що внутрішнє “набуває

вирішального значення при оцінці людської культури. Якщо колись ще можна було думати, що головне у ній – це підкорення природи заради отримання життєвих благ і що все, що загрожує їй, можна подолати, доцільно розподіляючи ці блага серед людей, то тепер центр ваги перемістився, очевидно, з матеріального на духовне. Вирішального значення набуває те, чи вдасться і наскільки вдасться зменшити тиск покладеного на людей обов'язку жертвувати своїми потягами... Як не можна обійтися без примусу до культурної діяльності, так не можна обійтися і без панування меншості над масами...” [9, с. 135]. Отже, в умовах якихось загроз владна культура є визначальною. Жертвуючи чимось, зберігаємо загальногартісне для всього людства. Якщо в попередній історичний період кожна спільнота могла діяти на свій розсуд, то в умовах нового інформаційного суспільства такі дії виглядають як недозволена розкіш жити коштом відліку до межі загибелі людської цивілізації. У своїй фундаментальній праці “Земля в рівновазі” Альберт Гор зазначає, що ми “...впали в якийсь транс, викликаний дивовижною картезіанською магією, під впливом якої ми не відчували жодного зв'язку між своїми повсякденними банальними вчинками та їхніми моральними наслідками, поки ті знаходилися десь далеко на іншому кінці величезного механізму цивілізації” [2, с. 257]. Формування інформаційного суспільства суттєво зблизило межі між духовним, екзистенційним, внутрішнім світом людини і зовнішніми силами самознищення, що їх створила людина у ХХ ст.

Структуру означеного процесу наразі досліджено недостатньо. У цьому контексті досить оригінальними й незвичними є філософування З. Фрейда про співвідношення внутрішнього і зовнішнього у владній культурі. “Лише завдяки впливу зразкових індивідів, яких визнають вождями, маси вдасться схилити до напруженої праці і самозречення. Від цього й залежить існування культури” [9, с. 135]. Розуміючи малоімовірність такого розвитку владних відносин, З. Фрейд зазначає: “Усе це добре, якщо вождями стають особистості з неабияким розумінням життєвої необхідності, яким вдалося опанувати власні потяги. Але існує небезпека, що вони, прагнучи зберегти свій вплив, почнуть догоджати масі більше, ніж вона їм, тому необхідно, щоб вони не залежали від маси як розпорядники засобів влади” [9, с. 135]. Фрейд визнає часткову ілюзорність такого припущення, апелюючи до майбутнього прогресивного розвитку суспільства і його владних інститутів. Адже “... дві досить поширені людські риси, а саме: те, що люди, по-перше, не мають спонтанної любові до праці, а по-друге, розумні поради виявляються безсилими проти пристрастей, призводять до необхідності застосовувати відповідну міру насильства, щоб інститути культури могли існувати” [9, с. 135].

Отже, екзистенціалісти і їх послідовники виявили надзвичайно складну проблему, малопомітну і маловпливову до середини ХХ ст.: яким має бути майбутнє суспільство, щоб самореалізація особи не виходила за межі норм і правил його владних інститутів і людина почувалася в новій політичній метриці комфортно? У попередні роки низка науковців, зокрема й представники західних соціально-філософських шкіл (К. Клеман, П. Брюно, Л. Сев та інші), вважали, що істинна самореалізація особи можлива в системі соціалістичних відносин, бо “реальна альтернатива перебуває за межами капіталістичного суспільства, на шляху глибоких соціальних перетворень” [1, с. 285]. Сьогодні, коли світ відмовився від тоталітарних соціалістичних утворень і буде інформаційне суспільство, у якому дискомфорт однієї особи може вплинути на десятки, а то й сотні тисяч індивідів (Франція, 2007

рік; Туреччина, 2008–2009 рр.), потрібно шукати владну культуру в нових вимірах постіндустріального суспільства. З цього приводу в розвинутих країнах світу проводять сотні конференцій, пропонують десятки нових концепцій. Однак донині не вдалося сформувати єдиної, яка задовольняла б усі сторони владного процесу робочої гіпотези, від якої можна розпочати науково-пошуковий відлік. Розділимо ці пропозиції на дві групи. До першої умовно зарахуємо соціальних філософів, які наголошують на формуванні такої соціально-політичної і культурної метрики, що приведе до змін самої людини, “її внутрішньої суті” [6, с. 14]. Другу групу представляють дослідники, які пов’язують вирішення проблеми зі змінами в самій структурі інформаційного суспільства як глобального явища XXI ст. Альберт Гор зазначав: “Щоб знайти частину відповіді, нам треба звернутися до політики” [2, с. 169]. Однак, реалістично оцінюючи ситуацію, додав: “Надто часто політика і політики не служать нам добре у розв’язанні... проблем, але існує також фундаментальна проблема щодо самої політичної системи. Млява реакція... є частковим проявом того, що саму нашу політичну систему експлуатують, нею грубо маніпулюють і зловживають до такої міри, що ми як країна більше не можемо зробити послідовно розумного вибору щодо нашого курсу” [2, с. 169].

Навіть у такій розвинутій країні, як США, де інститути демократії мають двохсотрічну історію, питання владної культури досі є проблемою наукового пошуку, філософією досягнень і помилок. В умовах формування інформаційного суспільства цей процес не тільки не поліпшився, а навпаки, погіршився. “Передусім спосіб здійснення нами політичного вибору було спотворено страхітливою силою нових засобів і технологій, доступних нині для політичного переконання” [2, с. 169]. З цього приводу актуальним є висловлювання Фрідріха Каспара: “чи людина творить епоху, чи епоха – людину?... це запитання виникало само собою: всякому часу своя межа” [10, с. 521].

Сьогодні перед людською спільнотою постала межа, за якою – незворотні процеси, що можуть призвести до загибелі людської форми розумного життя. “Отже, річ не у вигоді, – зазначав І. Кант, – яку можна одержати від культури своїх здібностей... ні, розвивати свої здібності... і бути з прагматичного погляду людиною, суголосною меті свого існування, – веління морально практичного розуму і відповідальність людини перед самою собою” [3, с. 489]. Отже, у філософській думці XIX–XX ст. сформульовано особливості й наслідки освоєння людською спільнотою матеріального світу і самої себе. Владна частина такого освоєння нині дедалі більше зміщується в бік духовних начал людини, а отже – і її екзистенційних характеристик. “Людина – річ онтологічна, об’єднана з феноменом культури; таємничість людини – то таємничість її культури... кожна філософська концепція людини... окреслена інтерпретацією явищ культури” [15, с. 9]. Такий погляд на співвідношення внутрішнього і зовнішнього у структурі людського буття притаманний сьогодні багатьом філософських школам Західної Європи. Варто зазначити, що чимало вчених, які досліджують проблеми розвитку сучасного інформаційного суспільства, схиляються до думки про зростання значущості саме духовних складових у політичній культурі XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гвишиани Д.* Послесловие // В кн.: Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1980. С. 283–300.
2. *Гор А.* Земля у рівновазі. Екологія і людський дух. К.: Інтелсфера, 2001.
3. *Кант І.* Метафізика нравов // Собр. соч.: В 8 т. М.: Политиздат, 1994. Т. 6. С. 480–495.
4. *Курганский В.* Проблема самореализации личности в современной буржуазной философии // В кн.: Жизнь как творчество (социально-психологический анализ). К.: Наукова думка, 1985. С. 90–112.
5. *Лейбин В.* Психоанализ и философия неопрецидизма. М.: Политиздат, 1977.
6. *Печчеи А.* Человеческие качества. М.: Политиздат, 1980.
7. *Сартр Ж.-П.* Экзистенциализм – это гуманизм. М.: Политиздат, 1953.
8. *Фрейд З.* Я и Оно. М.: МПО “МЕТТЭМ”, 1990.
9. *Фрейд З.* Майбутнє однієї ілюзії // Культурологічні тексти. Львів, 2008. С. 132–148.
10. *Каспар Ф.* Письма, высказывания, толкования // В кн.: Эстетика немецких романтиков. М.: Политиздат, 1987. С. 521–522.
11. *Фромм Э.* Иметь или быть? М.: Политиздат, 1986.
12. *Штирнер М.* Единственный и его собственность. СПб.: Изд-во, 1907.
13. *Kowalczyk S.* Filozofia kultury. Lublin: Redakcja wydawnictw katolickiego uniwersytetu lubelskiego, 1996.
14. *Fromm E.* Values, psychology and human existence // In: New knowledge in human values. New York, 1959.
15. *Horney K.* New ways in psychoanalysis. New York, 1939.

**EXISTENTIALISM IN PHILOSOPHY OF POLITICAL CULTURE
OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY****Mykola Kravets**

*National university of forestry and wood technology of Ukraine,
Generala Chuprynky str., 103, Lviv, 79057, Ukraine,
e-mail: kramsin@ukr.net*

The author analyzes the place of existentialism and its theories and concepts in modern social-philosophical analysis of the political culture of post-industrial society. The author also examines the importance of the existential comprehension of a man in his attitude to the culture of power and to the modern political community. Besides, author considers the non-used scientific potential of researches of known existential philosophers in social space of the modern informative society.

Key words: existentialism, politics, informative society, society, philosophy, post-industrial society.

ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМ У ФИЛОСОФИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

Николай Кравец

*Национальный лесотехнический университет Украины,
ул. Генерала Чупринки, 103, г. Львов, 79057, Украина,
e-mail: kramsin@ukr.net*

Исследовано место экзистенциализма, присущих ему теорий и концепций в современном социально – философском понимании содержания политической культуры постиндустриального общества. Раскрыто значение экзистенциального изучения сущности человека в определении его отношения к культуре власти современной политической структуры мирового сообщества. Исследуется неиспользованный научный потенциал теоретических работ известных философов в социополе современного информационного общества.

Ключевые слова: экзистенциализм, политика, информационное общество, социум, философия, постиндустриальное общество.

*Стаття надійшла до редколегії 04.02.2010
Прийнята до друку 28.03.2010*